

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията за придобиване на научната степен *доктор на науките* на Вера Маровска на тема „Граматическите признаци *определеност* и *относителност* и пространствено-времевата локализация на изказването”

от проф. дфн Руселина Ницолова

Докторската дисертация на Вера Маровска е посветена на „съществуващата взаимовръзка между морфологичните категории *определеност : неопределеност* и *таксис*” (стр.1). Това е една проблема, която е съвсем нова за българското езикознание, поради което смятам избора на темата за много сполучлив. Авторката цели да докаже, че има „общ семантико-функционален елемент” в двете морфологични категории на именната и на глаголната група, който се конкретизира като референтна функция, или референтност. Маркираните грамемии на категорията *определеност: неопределеност* в именната група се интерпретират чрез семантичните признаци „определеност”, „конкретност”, „известност” на референта за комуникантите, а за *относителния* или *зависимия* таксис признаците са „свидетелственост” и „относителност”, „свидетелско отношение” към назовавания „глаголен факт предикат” (стр. 1). Тези отношения се свързват и с отношението *локализираност – нелокализираност*.

Дисертацията с обем 282 стр. съдържа увод, 13 раздела, заключение, библиография и списък на ексцерпираната литература.

В. Маровска започва разглеждането на *определеността* в диахронен план. Напълно основателно тя се спира на първото средство за именна детерминация – дългите и кратките прилагателни имена в старобългарски. Известно е, че развитието на членна форма при съществителните имена е силно повлияно от общи развойни тенденции в балканските езици, като не можем да отречем обаче, че наличието на член в гръцки е било все пак някакъв стимул за търсене на негово съответствие в българските преводи, като се е минало и през доста странни опити с релативи от вида на *ive 'low\ky* (Мирчев 1978: 200).

Методологическата рамка на дисертацията е комбинация от: традиционно описание на категориите *определеност* : *неопределеност* и таксис в съпоставка между старобългарската и новобългарската фаза на езика; семиотичен и логико-философски анализ на знаковете, експлициращи *определеност*, *свидетелски* и *дистантен* таксис; системно-структурен анализ на съвременното състояние на българската морфологична система (стр. 9). Както се вижда, Маровска си поставя изключително големи и важни научни задачи, които може би дори надхвърлят рамките на една монография.

Авторката представя един много подробен и аналитичен обзор за философски и логически анализ на интересуващите я категории. Трябва да се има предвид, че теориите за референцията, за пространството и времето са едни от най-сложните и богати с много разнообразни мнения дълбочини в съвременната философия и логика. Маровска обаче плува общо взето успешно в тези дълбоки води, като се стреми да извлече от обзорите всички полезни идеи за своята основна теза, както и да изрази несъгласие с определени тези от лингвистична гледна точка. Напълно споделям нейните възражения срещу разглеждането на истинността като основополагаща в значението на изречението – тази идея води началото си още от логическата семантика на Г. Фреге. Трябва да отбележа, че днес дори и в логиката от 25 години има теории, които са детронирани истинността от основното ѝ място в класическата семантика – това са динамичната семантика, динамичната предикатна логика, теорията за текстовата репрезентация, Update semantics, които се използват особено много в компютърната лингвистика. Тези теории дефинират значението на изказването като неговия потенциал за промяна в информацията, а не го свързват с истинността.

Много важен е разделът „Същност на понятието референция – лингвистичен аспект”, защото в него Маровска определя основните положения, от които излиза: функционирането на езика се състои в двуединството от реферативната и комуникативната му функция; референцията е „връзка, наложено чрез словото отношение между езиковата форма, явленията от реалния или въображамия свят, които тя отразява, и комуникантите” (стр. 49). Референтът за Маровска е реферирано явление (обект, действие, състояние), които адресантът (говорещото лице) внушава на адресата (възприемащото лице, реципиента) чрез вербализацията. Мисълта за референта в съзнанието на адресанта е неговата интенция (стр. 49). Трябва да отбележа, че терминът *интенция* днес по-често се използва и с друго значение след Грайс – като комуникативна интенция, свързана с речевия акт. Приемането на действието и

състоянието като референт е дискусивно, както отбелязва и самата авторка. Може би в случая би било по-точно да се говори за взаимоотношение между квантификацията на именните групи и квантификацията на предиката в изказването. Освен референт основателно Маровска различава и реферирана ситуация, като „референтът се реферира чрез номинативно словосъчетание, докато реферираната ситуация – от една или, по-често, от няколко предикативни синтагми” (стр. 50).

Отделен раздел посвещава Маровска на логико-семантичната характеристика на някои видове знакове – индекси и шифтери. Тя предлага един много богат обзор на философските и лингвистичните проучвания за шифтърите, като се спира на всички възможни знакове с шифтърен характер, засягайки ролята и на информационната структура на изказването при означаване на детерминацията.

Специален раздел е посветен и на езиковите знакове и референтната им функция, като се разглежда референтният потенциал на пълнозначните части на речта. Маровска предлага свои дефиниции на частите на речта, като подлага на критически анализ много от предложените преди нея дефиниции. В направеното твърде оригинално предложение има някои дискусивни моменти: например освен за съществителните трудно може да бъде приет терминът *номинативи* (назоваващи думи), който се използва и за наречията, за личните местоимения за 1 и 2 л., за неопределителните, отрицателните и обобщителните местоимения за лица, предмети и количество, възвратно личното местоимение, тъй като „тези думи винаги назовават едно явление, т.е. техният лексикално-семантичен концепт е едноелементен, затова и се наричат номинативи (назоваващи думи или имена)” (стр. 72). Първо, местоименията не назовават, сигнификацията им е доста по-различна от сигнификацията на съществителните, защото те съдържат категориални и релационни признаци за разлика от съществителните, чиято семантика се образува от признаците за най-общ род и видова отлика, които разкриват *какво е това* (за спецификата на местоименната сигнификация вж. по-подр. Р. Ницолова, *Теоретични бележки за местоименията*, СЕ, 1991, кн. 2); второ, терминът *номинатив* звучи непонятно във връзка с наречията. Класификацията на частите на речта би трябвало да вземе предвид не само семантични, но и морфологични и синтактични признаци, а избраният признак *лексикално-семантичен концепт* корелира с твърде различни такива признаци при имената и наречията.

Дискусионно ми изглежда и твърдението, че „местоименията не са единна част на речта, защото не всички са шифтъри. Така например въпросителните местоимения и всички, образувани от тях, нямат отношение към комуникацията и нейните съставлящи, каквито са говорещото лице и говоренето (езиковата съставка на комуникативния акт)”(стр. 68-69). Всички местоимения са шифтъри, тъй като тяхната референция е много по-тясно свързана с речевата ситуация и контекста и варира в много по-големи граници, отколкото референцията на неместоименията. Нима въпросителните местоимения не сочат, че означават референт, неизвестен на говорещия, но предполагаемо известен на слушателя, като говорещият очаква именно той да запълни непълнотите в информацията му? Не ми е ясно и защо пълните притежателни местоимения са поставени в групата на демонстративите, защо липсват в таблицата наречията за време и др.

Основният извод от раздела е, „ че частите на речта, за които референтността е релевантна, я реализират по три начина: чрез думи, които са **винаги референтни** (съществителните собствени, *аз* и *ти*, *ние* и *вие* и показателните местоимения и наречия); чрез референтния статус на категорията с формално-семантична опозиция *определеност : неопределеност*; чрез свидетелския и дистантния аорист и **маркираните таксисни форми** (стр. 74).

Следващият раздел представя един превъзходен много пълен аналитичен обзор за диахронната интерпретация на определеността, в който са представени критично всички изказани мнения по въпроса. Този обзор потвърждава факта, че двете страни на граматикализацията – формалната и семантичната – често се развиват неравномерно – при българските определени членни форми на съществителните формалният модел се установява още през старобългарската епоха – X – XI в., а семантиката на формите се утвърждава напълно може би с около 200 години по-късно, преди XIII – XIV в. (според К. Мирчев, *Истор. грам.*, 1978: 202).

В раздела „Семантика на членните морфемии” Маровска, като се опира на работите на Ел. Николова, много подробно анализира значението на членните морфемии *н-*, *с-*, *т-* в родопските говори, като обръща внимание на такива признаци като *обща определеност (т-): пространствена определеност (близка определеност (с-): далечна определеност (-н)*. Маровска подчертава възможността за връзка между пространствената определеност и глаголните категории време и таксис с техните

опозиции (според Ив. Куцаров) *разновременност (предходност или следходност)* : *неразновременност* (едновременност с комуникацията) : *относителност* (ориентация към минал момент, *там, тогава*) : *неотносителност* (ориентация към момента на говорене, *тук, сега*).

Маровска прави подробен исторически преглед на становищата за *определеността* в новобългарския език в над 40 стр., като започва от Н. Рилски и завършва с последните съвременни автори. При това прави отлично впечатление, че когато реферира чуждите мнения, тя взема отношение със собствено добре аргументирано становище по всички конкретни въпроси: например за случаите, когато имената винаги се членуват или не се членуват, за генеричния член, за значението на неопределителния член *един* и др. Като коментира наблюденията на Св. Иванчев, много ценна е мисълта ѝ за зависимостта между употребата на *един* и наличието на глагол в маркирана таксисна форма – свидетелска, дистантна или преизказана (стр. 113). Във връзка с критичното отношение на Маровска към предложението на В. Зидарова, че към *неопределеността* трябва да се включат освен нечленуваните имена и фразите с неопределителни местоимения, защото фразите с неопределителни местоимения изразяват по-скоро особен тип *определеност* (стр. 117), бих отбелязала, че бъдеща задача на българистиката е да опише сложната система на *всички* детерминатори, в която влизат и местоименията заедно с артиклите при имената, в това число и нулевия член независимо от вида на означаваната детерминация. Не мога да се съглася с твърдението на авторката, че „референтността на членуваните форми трябва да се анализира единствено на равнище номинация, т.е. само в рамките на номинативната фраза” (стр. 120), тъй като референтността се определя най-малко на изреченско равнище, а в не рядко – при означаване на кореферентност – и на текстово равнище. В много малко случаи само именната група може да ни даде сведения за референтността ѝ. Самата Маровска много правилно подчертава, че „генеричността е свойство на сказуемото и неговата промяна винаги води до нейната загуба” (стр. 136). В края на раздела авторката обобщава и други свои възгледи: на номинативно равнище винаги референтни са членуваните имена и *един*-синтагмите (стр. 138); разглежданата категория от наративно-дискурсивен тип е с основна формално-семантична опозиция *определеност: неопределеност* и може да се нарече референциален статус, който е комуникативно-прагматична характеристика на съобщението и има две реализации: номинативна и предикативна (стр. 139). Номинативният референтен статус е

неопределен и определен, като определеният статус може да означава едностранна (авторова) определеност - с *един* и двустранна определеност – с определителния член. И двата вида определеност се реализира като индивидуална, генерична и количествена определеност. Референтният статус на предикативната група се изразява посредством морфологичната категория таксис с опозиция *относителност: неотносителност*. Предикатната група е референтна (изразява *свидетелска референция* или *дистантна референция*) или е немаркирана в референтно отношение.

В раздела „Референтен статус на имената. Категорията *определеност: неопределеност*” Маровска конкретизира становището си за определеността, като разглежда различните частни случаи при съществителни с различно лексикално значение, както и формите в ед. и мн. ч., илюстрирани с много примери. Добре би било, ако в този раздел имаше съпоставки и на групите с *един* с групи с нулев член, особено при абстрактните съществителни (стр.155-156).

Разглеждането на глаголните групи с оглед на референтния статус се предхожда от раздела „Диахронни интерпретации на имперфекта. Възникване на категорията таксис. Имперфект и аорист в славянските езици”. Авторката показва отлично познаване на голямата литература по въпроса за славянските езици и за български, която критично реферира от гледна точка на своята теза, че аористът означава темпорално отношение, а имперфектът – свидетелски таксис. Основната формално-семантична опозиция на таксиса е *относителност: неотносителност*, или *референциалност: нереференциалност*, а в рамките на относителността е налице противопоставянето *свидетелска: дистантна относителност*, т.е. *пиеше: пиел е* срещу немаркираната грамема за сег. време – *пие*. Маровска прави ценни наблюдения за причините за наличието на определени таксисни форми в текста: резултат от съкращения на спомагателни глаголи и частици поради стилистични причини, неутрализациите, макар че в цитираните примери с *да*-изречения не може да има друга форма освен сегашно време, което замества инфинитив, типовете контекст, чието общо значение предполага или свидетелско отношение, или преизказване на действието (стр. 182-184). Много точно, с подходящи примери е представено отношението между таксиса и морфологичните категории лице и число на глагола.

Както Ив. Куцаров, В. Маровска различава време и таксис. Темпоралните значения (сег. време, бъдеще време и аорист) изразяват връзка с ориентационен

момент, който съвпада с изказването. Чрез таксисните форми се реферират събития, свързани с минал ориентационен момент – *щеше да пие, щял е да пие*. Привативната формално-семантична опозиция *перфектност: неперфектност* е назована категория на перфекта (стр. 198). В. Маровска възразява срещу термина *результативност* при перфекта и смята, че перфектният инвариант е придобита опитност, компетентност за действие от глаголното лице в резултат от поне еднократно, активно или пасивно участие в действието (стр. 198). Струва ми се, че това може да бъде валидно само ако глаголното лице е човек, не и в случаите, когато глаголното лице е неодушевено или просто липсва – при безличните глаголи, напр. *Кладенецът е пресъхнал; Реката е наводнила града; Натрупало е доста – два дни е валило*.

Ценен приносен момент в работата е описанието на за пръв път на не редките неутрализации при резултативните форми на дистантния таксис. Във връзка с порядката употреба на някои резултативни форми за дистантния таксис авторката отбелязва неутрализацията по признака *результативност*, особено ако спрегнатият глагол е от свършен вид; неутрализацията вследствие на отстраняването поради стилистични причини на спомагателни елементи от употребените аналитични форми; дезактуализацията на признака *свидетелственост* при т.нар. несвидетелски плюсквамперфект, в отрицателни и въпросителни изречения; предпочитане в узуса на по-малко сложните форми вместо по-сложните; по-честата употреба на дистантните страдателни форми от деятелните им корелати (стр. 203).

В раздела „ТАКСИСЪТ и морфологичната категория ЗАЛОГ на глагола” Маровска определя схващането си за залога така: залоget в съвременния български език е морфологична категория с две грамемии, която изразява отношението на глаголното лице към глаголното действие в качеството му пасивен или непасивен (т.е. активен) участник в него (стр. 204). Подробно са представени свидетелските и дистантните таксисни форми за страдателен залог.

Оригинален е разделът „ТАКСИСЪТ и морфологичната категория НАКЛОНЕНИЕ на глагола”. Много съществено е твърдението на Маровска за неопозитивните различия между отделните модални грамемии. Тя смята, че в съвременния български език може да се говори за изявително, повелително и условно наклонение и се граматикализират постепенно и дубитатив, презумптив и оптатив (съответно с формантите *бил-, ще да-* и *дано да* (стр. 214). Времето ще покаже дали се

граматикализират постепенно презумптив и оптатив, но не мога да приема разглеждането на дубитатива като наклонение, а смятам, че е евиденциал. Впрочем и самата авторка изразява известно съмнение към тази теза, като посочва, че дубитативът е „резултат от транспозиция на дистантните преизказани форми в контекст на актуално сегашно” (стр. 222). Подкрепям напълно критичните аргументи на Маровска срещу тезата за умозаключително наклонение, както и отрицателното ѝ отношение към тезата, че умозаключителните форми се преизказват от дубитативните. Съгласна съм с Маровска, че формите с *дано да* са типични оптативни (стр. 231).

Отделен раздел на дисертацията е посветен на преизказването, чиято същност авторката определя според модела на Ив. Куцаров като грамема от двучленната категория *вид на изказването*, която изразява вторично изказване, изказване по „чужди думи”, препредаване на изказване (стр. 236). Тя дава подробни таблици за преизказаните форми на свидетелския и на дистантния таксис и хубави примери за употребата на двата вида форми в различни текстове.

Много интересен е разделът, в който Маровска доразвива идеята на Ив. Куцаров за функциите на аориста „по съвместителство”. Тъй като аористната основа може да бъде континуативна, непреходна и незавършена и неконтинуативна, предходна и незавършена, излиза, че тя може да бъде само неопределена, за да удовлетвори двата вида противоречащи си изисквания (стр. 252).

В раздела „За някои функции на таксисните форми. Неутрализации” Маровска за пръв път описва няколко неутрализации: между свидетелския и дистантния таксис в случаите на преизказване, при отрицание, при предаване на итеративни действия, при изразяване на следходност. Много важни са изводите за взаимоотношението на таксисните форми и определените именни групи от гледна точка на тяхната референтност: „именната и глаголната група в текстовете са автономни и си влияят само йерархично. Глаголната е определящата и само от нея зависи дали текстът има наративен характер, или не.” „Контекст на генеричност е налице единствено при нереперентна употреба на презенса” (стр. 257).

В „Заключение” Маровска сумира изводите от отделните раздели на оригиналната си монография. Библиографията на дисертацията обхваща 16 стр. В нея е представена огромната българистична, славистична, общолингвистична и философска литература, използвана в дисертацията. Авторефератът представя добре съдържанието

на дисертацията. Справката за приносите точно отразява приносния характер на работата. Авторката има 14 публикации по темата на дисертацията.

След всичко казано дотук трябва да подчертая, че рецензираната дисертация представлява една изключително оригинална, новаторска работа, която разглежда повечето от най-трудните въпроси на българската граматика. Това е един от най-значителните трудове на Пловдивската граматическа школа с голям научен принос. Той поставя за пръв път или осветлява по нов начин редица важни въпроси за нашето езикознание: за граматическите признаци *определеност* и *относителност* и пространствено-времевата ориентация на изказването, за референциалния статус на именната и на глаголната група, за интерпретацията на граматичната категория *определеност: неопределеност* като съдържаща три грамеми - едностранна *определеност*, двустранна *определеност* и *неопределеност*, както и общото ѝ осмисляне с глаголната категория *таксис*, за грамемите на маркирания *таксис*, за трите форми на *таксиса*: свидетелска, дистантна и немаркирана, за специфичната функция на аориста като неутрална „съвместителска” форма, за *таксиса* и категорията на перфекта, за *таксиса* и преизказност: непреизказност, за неутрализациите на различни видове глаголни форми от гледна точка на различни признаци (за пръв път така подробно представени), за наративните системи и др. В дисертацията има и редица интересни наблюдения и критически забележки по много по-частни въпроси, има и единични дискуссионни моменти, което е нормално при твърде сложната проблематика, която се осветлява. Отлично впечатление прави високата научна компетентност на В. Маровска, която проличава в написаните аналитични обзори по основните въпроси, в които тя сполучливо съчетава синхрония и диахрония, българистика и славистика, езикознание и философия.

Поради всичко това предлагам с пълна убеденост на Научното жури да присъди на доц. д-р Вера Тервел Маровска научната степен *доктор на филологическите науки* за дисертацията ѝ „Грамматическите признаци *определеност* и *относителност* и пространствено-времевата локализация на изказването” - научна специалност 05.04.17. български език.

София, 4.1.2012 г.

Рецензент:

(проф. дфн Руселина Ницолова)